

III Всеукраїнська науково-практична конференція

До 25-річчя підготовки спеціальності
«Практична психологія»
в СумДПУ імені А.С. Макаренка

ОСОБИСТІТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ: ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН

16–17 лютого 2017 р.

**МАТЕРІАЛИ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

Міністерство освіти і науки України
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
лабораторія методології і теорії психології
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
кафедра практичної психології
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
кафедра практичної психології
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
кафедра психології
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
кафедра психології
Факультет підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС
кафедра загально-правових та психологічних дисциплін
Навчально-методичний центр психологічної служби
Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
Інформаційно-методичний центр управління освіти і науки
Сумської міської ради
Сумський обласний центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів
Академія наук вищої освіти України

*До 25-річчя підготовки спеціальності «Практична психологія»
в СумДПУ імені А.С. Макаренка*

ОСОБИСТІТЬ У КРИЗОВИХ УМОВАХ ТА КРИТИЧНИХ СИТУАЦІЯХ ЖИТТЯ: ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ ОСОБИСТІСНИХ ЗМІН

МАТЕРІАЛИ
III Всеукраїнської науково-практичної конференції
16–17 лютого 2017 року

Суми – 2017

УДК: 159.923:[316.4(082)+316.613.5]
ББК 88.372я431
О 72

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради навчально-наукового Інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка протокол № 6 від 31.01.2016р.

Редакційна колегія:

Кузікова Світлана Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Злишков Валерій Лаврентійович – кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, в.о. завідувача лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Іванова Олена В'ячеславівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових та психологічних дисциплін Факультету підготовки фахівців для Національної гвардії України НАВС

Сафін Олександр Джамільович – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Седих Кіра Валеріївна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Хомуленко Тамара Борисівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Вертель Антон Вікторович – кандидат філософських наук, викладач кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Щербак Тетяна Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

О72 Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (16-17 лютого 2017 року, м. Суми). – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. – 232 с.

ISBN 978-966-968-236-3

Збірник містить матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін», що висвітлюють теоретичні та практичні результати досліджень проблем особистості в контексті її життєвого шляху, в умовах особистісних, міжособистісних і суспільних криз. Особливу увагу приділено питанням збереження психічного здоров'я та надання психологічної допомоги людині в консультативно-терапевтичній практиці.

Видано в авторській редакції

ISBN 978-966-968-236-3

УДК: 159.923:[316.4(082)+316.613.5]
ББК 88.372я431

©Колектив авторів, 2017
Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017

ЗМІСТ

Секція 1. Теоретико-методологічні дослідження особистості у кризових умовах та критичних ситуаціях життя		
<i>Алексеева Ю.А.</i>	Функції віри як компонента свідомості особистості юнацького віку	9
<i>Біла І.М.</i>	Психолого-педагогічний супровід розвитку здібностей дітей	10
<i>Бондар Ю.С., Кобзєва Ю.А., Гордієнко- Митрофанова І.В.</i>	Вплив гендерного фактора на вербальну поведінку респондентів (на матеріалі стимулу «КРИЗА»)	12
<i>Варій М.Й.</i>	Криза та її подолання в енергетичній концепції психіки і психічного	14
<i>Вертель А.В.</i>	Триступенева модель емоційного вигорання в структурному психоаналізі Ж. Лакана	17
<i>Галата О.С.</i>	Теоретичний аналіз дослідження завязатості у психологічній науці	19
<i>Гичко Ю.В.</i>	Ключові поняття критичних ситуації та їх характеристика	20
<i>Даниленко Н.В.</i>	Формування світогляду у юнацькому віці як розвиток особистості	21
<i>Демочка Ю.В.</i>	Ургентна адикція як феномен сучасного суспільства	23
<i>Єрмакова Н.О., Зусєва К.І.</i>	Психологічні механізми соціальної мобільності особистості в умовах кризової нестабільності у сучасному українському суспільстві	25
<i>Завацький В.Ю.</i>	Формування життєвих сценаріїв молоді в аспекті регулятивної сутності гендерної культури суспільства	27
<i>Завгородня О.В.</i>	Концепція власного життя людини: стадії розвитку	28
<i>Зелінська Т.М.</i>	Напрямки зниження інтенсивності особистісної амбівалентності студентів у кризові періоди	31
<i>Злишков В.Л.</i>	Автентичне лідерство у кризових ситуаціях життя	33
<i>Кондратюк- Антонова Т.В.</i>	Філософський погляд на психологічну допомогу людині у сучасних посткризових умовах життя	36
<i>Копилов С.О.</i>	Культуротвірна активність як детермінанта автентичного життя у кризових умовах	38
<i>Кравченко О.О.</i>	Інклюзивний туризм як вид соціальної реабілітації осіб з інвалідністю	41
<i>Кузікова С.Б.</i>	Ресурси саморозвитку в життєвій кризі особистості	43

<i>Лісойван О.В.</i>	Теоретична модель дослідження вербальної реконструкції символів особистості	45
<i>Лозова О.М.</i>	Психологічні проблеми особистості в часи суспільних трансформацій	48
<i>Меднікова Г.І.</i>	Ціннісно-смилова детермінація становлення особистісної зрілості у студентському віці	50
<i>Мірошник З.М.</i>	Рольовий підхід у розвитку особистості	53
<i>Мотрук Т.О.</i>	Соціальна складова механізмів психічного захисту в оцінці травматичних подій	55
<i>Мусатов С.О.</i>	Патерни знеособлення у кризових обставинах суспільного буття	56
<i>Пшенична Л.В.</i>	До проблеми формування відповідальності у сучасної молоді як умови її життєстійкості	59
<i>Тарасова Т.Б.</i>	Професійні кризи педагогів: психологічні проблеми	61
<i>Терлецька Ю.М.</i>	Психоекономічна деривації людей українського суспільства під час системної кризи	63
<i>Тітов І.Г.</i>	Методологічні засади дослідження особистісних криз: постнекласичний контекст	65
<i>Федан О.В.</i>	Розвиток професійної ідентичності фахівця у кризових умовах	67
<i>Щербак Т.І.</i>	Причини творчої кризи в контексті наукової діяльності	70
<i>Якимчук Б.А.</i>	Вплив психологічних чинників на розвиток кризових ситуацій	71
Секція 2.	Вікові та соціокультурні життєві кризи особистості: адаптація, ресоціалізація, розвиток	74
<i>Альшєвська В.В.</i>	Психологічні особливості образу я подружніх партнерів у кризовий період	74
<i>Бедлінський О.І.</i>	Підліткові вікові кризи	76
<i>Білоножко Н.Й., Гребеник Я.В.</i>	Особливості кризи у учнів 10-11 років як чинник проходження адаптації до середньої ланки навчання в школі	78
<i>Бондаренко Г.В.</i>	Проблема працевлаштування колишніх ув'язнених	80
<i>Борцова М.В.</i>	Психологічні особливості дітей з помірною розумовою відсталістю	82
<i>Босенко В.В.</i>	Роль педагога у процесі гуманізації адаптації дитини	83
<i>Василєвська О.І.</i>	Психологічна методика «техніка плану» в роботі з дітьми в кризовій ситуації	84

<i>Великжаніна Д.В.</i>	Психологічний аспект підготовки майбутніх соціальних педагогів до формування життєвої компетентності підлітків	86
<i>Вакуленко О.В.</i>	Проблема кризи 3-х років	88
<i>Галян О.І., Галян І.М.</i>	Змістові та процесові аспекти підготовки майбутніх психологів до роботи в умовах сучасних українських реалій	90
<i>Даниленко Н.М.</i>	Ставлення до власної зовнішності як чинник продуктивності вирішення підліткової кризи	92
<i>Єрмакова Н.О.</i>	Дослідження проявів копінг-стратегій у юнацькому віці в сучасній українській психологічній науці	94
<i>Завацький Ю.А.</i>	Аналіз прояву соціальної мобільності особистості в контексті її професійної кризи	96
<i>Зозуль Т.В.</i>	Особливості розвитку подружніх стосунків у парах з великою різницею у віці	98
<i>Іванова О.В., Карлова М.Ю.</i>	Психологічні особливості інтернет-залежності підлітків	99
<i>Кондратюк С.М.</i>	Підготовка вчителя початкової школи до організації здоров'язбережувального навчально-виховного процесу	102
<i>Крупник І.Р., Крупник Г.А.</i>	Психологічні аспекти впровадження курсу «фінансова грамотність» у навчально-виховний процес на базі загальноосвітніх навчальних закладів	103
<i>Кузікова С.Б., Огрисько В.І.</i>	Самоідентичність у проблематиці життєвої кризи особистості	106
<i>Курєнкова А.В.</i>	Особливості дітей дошкільного віку, що проживали у родинах з кризовими умовами	107
<i>Ланіна В.В.</i>	Психологічні особливості активізації пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору	109
<i>Мишко Н.М.</i>	Розвиток професійних компетентностей як шлях подолання криз дорослості	111
<i>Пилипенко Н.Г., Ставицький Г.А.</i>	Психолого-педагогічні та методичні умови формування життєвих стратегій у кризовий період юнацького розвитку	112
<i>Плужник Л.В.</i>	Криза третього року життя: практичні дії психолога дошкільного навчального закладу	115
<i>Сокол А.О.</i>	Криза 7 років: шляхи оптимізації переживань особистості дитини	117
<i>Сотніченко Н.О.</i>	Особливості соціально-психологічної адаптації іноземних студентів	119

Таким чином, розроблена модель дослідження вербальної реконструкції особистісних символів містить комплексний підхід до роботи із символічним змістом. У статті виокремлено такі концептуальні підходи щодо побудови теоретичної моделі дослідження вербальної реконструкції системи символів: метод вільних асоціацій З. Фрейда; інтерпретація символу за функціональним, дієвим та семантичним значенням А. Менегетті; інтелектуалізації малюнка за Т. Яценко; ключових слів за В. Яковлевим та ін.

Лозова Ольга Миколаївна

*доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології
Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТОСТІ В ЧАСИ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сучасне людство переживає період трансформації, за якого радикально змінюються способи життя людей, практики їх комунікації і соціального дискурсу. У контексті названих змін спробуємо осмислити проблеми окремої особистості на роздоріжжі епох.

Ключовою формою діяльності в ХХІ ст. стає споживання. Споживання формує систему цінностей, воно саме є цінність. Соціальна система все більше потребує людей не тільки і не стільки як виробників, платників податків, але перш за все як споживачів. Це неважко побачити, відвідавши будь-яку з новоспечених будівель, яка вбирає в себе комплекс торговельних, розважальних, спортивних, оздоровчих та готельних центрів. Якщо ближчим часом до них приєднаються великі медичні та освітні заклади, то в стінах таких мегаутворень може перебігати повний цикл людського життя.

Споживання стає найважливішим засобом соціального контролю. Тим не менше, саме споживання, оскільки воно забезпечує людині можливість вибору, проголошується зоною свободи. Це протиріччя не було відоме попереднім поколінням.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття – період переживання людиною внутрішньої порожнечі, відсутності сенсу, шизоїдної та нарцисичної акцентуації, межових розладів. Одночасне прагнення людини до саморозвитку, до міжособистісних стосунків нерідко зумовлює конфлікти інтересів. Насправді, питання сучасності – конструктивне поєднання цих векторів для кожної особистості, для окремих соціальних груп і систем.

У суспільстві епохи постмодерн має місце нескінченне примноження об'єктів, послуг, товарів. У цьому – фундаментальна новизна суспільства і людини. Люди опиняються в середовищі не людських істот, як це було в минулому, а в середовищі об'єктів, речей. І ця нова реальність практично вся штучна.

Все більше людей мешкає в мегаполісах, все рідше вони вибираються на природу, все менше споживають натуральних продуктів, натуральних ліків. Життя тварин і рослин для більшості городян – це, в кращому випадку, назва книги.

Речі виступають, передовсім, в їх знакової функції. Типовий мешканець мегаполісу обмінюється з іншими людьми не субстанцією реального життя – емоціями та ідеями, а товарами й інформацією. У діяльності людей бере участь все більше символічних посередників.

Проблема залежності вже залежних і безперервне спокушання тих, хто ще не потрапив у тенета ілюзій. Наркотики, алкоголь, ігрові автомати, а тепер і банківські кредити вимагають все нових і нових жертв. З'явилася залежність від грошей – чим більше людина заробляє грошей, тим більш залежна від них. За ілюзію споживання без зусиль індивід розплачується особистісними кризами, тривожними станами, психозами. Всюди посилюються тенденції до інтроверсії, індивідуалізму, людина занурюється в себе, руйнуються цінності традицій, з життя йдуть ритуали.

Зростає соціальна сегрегація: в суспільстві споживання за успіх одного розплачуватися здоров'ям, благополуччям сімей, а іноді й життям доводиться тисячам інших людей.

Синдром «відкладеного життя», помічений у жителів регіонів крайньої півночі континенту й описаний психологом В. П. Серкіним, сьогодні поширюється на багатьох людей, що займають маргінальне становище: вони хочуть «пожити добре», відкладають гроші на майбутнє благополуччя, відтермінують час створення сім'ї, з віком набувають різних соматичних та соціальних хвороб і як результат – народжують хворих дітей.

Старіння суспільства, перенаселеність, наслідком чого є маса проблем, в тому числі складність для молоді зайняти високе соціальне положення. Звідси інфантилізація молоді: суспільству стало умовно вигідним соціалізувати потомство не до віку статевої зрілості (16–18 років), а до 25 років і більше.

Поширення інформаційних та електронних технологій. Комп'ютер відкрив людині доступ до інформаційного простору, який за масштабом можна порівняти із простором космічним. Людину більше не цікавить реальний космос, адже вона, не відходячи від монітора, може отримати космос віртуальний. У такий спосіб задовольняється цікавість, проте не відбувається розвитку допитливості, адже монітор – не книжкова сторінка, а інтернет – не співрозмовник.

Редукується інформаційний зв'язок поколінь: батьки підлітків багато в чому ще люди книг, їхні діти – люди електроніки (не «текст», а «квест», не «рухливі», а «мережеві» ігри – у сучасного дитинства інша стихія). Це означає, що в дітей і батьків мало спільних асоціацій і рівнозначних понять, – суттєво менше, ніж у попередніх поколінь. У батьків все менше засобів впливати на дітей, від чого в сім'ях зростає тривожність, яка призводить до спільної невротизації як дітей, так і батьків.

Змінюється характер спілкування між людьми: величезне місце посідає віртуальне спілкування. Це спілкування формалізоване: індивідуальні характеристики віртуального співрозмовника вже не важливі: ані його зовнішність, ні стать, ні ім'я, ні родина. Важлива його належність до певного співтовариства – наприклад, до спільноти людей, які грають у певну Інтернет-гру. Спілкування відбувається тут і тепер, без минулого і практично без потребового майбутнього. Воно анонімне, що для багатьох учасників надзвичайно важливо. У

зв'язку з цим фахівці відзначають патоморфоз психічних захворювань, наприклад, депресія може приймати вигляд комп'ютерної залежності.

За надлишку об'єктивної інформації, за безсумнівно більш високої ерудованості типової освіченої людини, порівняно з такою ж 30–40 років тому, в сучасному соціумі процвітає антиінтелектуалізм, пов'язаний з неможливістю і невмінням застосовувати знання. Мода на вищу освіту множить явище «образованщини». Попри безліч існуючих нині тренінгів, семінарів з розвитку здібностей «переконувати, продавати, просувати», мистецтву логічно мислити навчаються небагато. Інтелектуалів, як і раніше, бракує.

По суті, створено систему, яка веде до скасування чинного дотепер вічного природного закону біологічної і соціальної зміни одного покоління іншим. Людство вступає в епоху з іншими законами сполучення природно-біологічного, психічного і соціального.

Очевидно, що заторкнуті проблеми вимагають не стільки психокорекційної допомоги психологів, які стикаються, переважно, вже з крайніми наслідками біди, скільки втручання на рівні суспільної свідомості. Психологічна оцінка, експертиза реклами, ТБ і різних соціальних явищ, мабуть, є більш доречним засобом у випадку нестабільності суспільства.

Активне психологічне просвітництво протягом останніх років принесло свої плоди; психолог і психотерапевт, який дає пораду в тій чи тій життєвій проблемі – поширене явище в наші дні. Однак розгорнутих, серйозних психологічних коментарів та участі психологів у публічних дискусіях з поточних соціальних проблем обмаль. Голос психології в оцінці соціальних явищ, на жаль, звучить несміливо.

Меднікова Ганна Ігорівна

*кандидат психологічних наук, професор кафедри практичної психології
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*

ЦІНІСНО-СМИСЛОВА ДЕТЕРМІНАЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ У СТУДЕНТСЬКОМУ ВІЦІ

Період навчання у вищій школі характеризується закладанням у майбутніх фахівців основ професійної самореалізації, прагненням до осмислення свого майбутнього в цілому, становленням особистісної зрілості.

Проблема криз розглядається практично всіма дослідниками, які займаються питаннями особистісного розвитку людини. Так, на думку Л. С. Виготського, криза, або критичний період, – час якісних позитивних змін, результатом яких є перехід особистості на новий, більш високий щабель розвитку. Кризи, що переживаються у студентському віці, пов'язуються з початком професіоналізації, зі становленням власного способу життя, розвитком навичок саморегуляції й планування життя (Е. Ф. Зеер, Є. О. Климов, В. Р. Манукян, Л. М. Митина та ін.). За своїм змістом кризи, що виникають у

процесі навчання у вищому навчальному закладі, визначають як кризи професійної ідентифікації, професійного становлення й самовизначення (М. С. Яницький, М. С. Іванов, Є. В. Харченко та ін.).

Вітчизняні дослідники серед криз студентського віку виділяють: кризу першого курсу, яка пов'язана з адаптацією до умов навчання у вищій школі; кризу другого курсу, яка також визнається адаптаційною й супроводжується зниженням потреби в пізнанні, вираженості навчально-пізнавальних мотивів і пояснюється певною втратою інтересу до навчання, викликаною вивченням значної кількості навчальних дисциплін, які спрямовані, головним чином, на фундаментальну теоретичну підготовку майбутніх фахівців; кризу третього курсу, або кризу професійної ідентичності; кризу четвертого курсу, що є кризою апробації, оскільки ініціюється проходженням виробничої практики, у ході якої практично вперше здійснюється апробація професійної компетентності й спроможності студентів в умовах підвищеної відповідальності; кризу фахової готовності, яка в сучасних умовах може відбуватися не тільки на п'ятому, але й на четвертому курсі, якщо студент планує завершити навчання у вищому навчальному закладі, отримавши кваліфікацію бакалавра (О. М. Білецький, О. А. Столярчук).

Особлива увага науковців прикута до кризи професійної ідентичності, виникнення якої обумовлене тим, що до третього курсу закінчуються загальні дисципліни й починається конкретна спеціалізація, що дає, нарешті, зрозуміти, що ж за професію вибрав студент, як результат, у багатьох студентів виникає питання щодо правильності вибору вищого навчального закладу, спеціальності, професії, а також певне розчарування в професійному виборі через невідповідність очікувань й уявлень про професію реальності її освоєння (Д. Т. Гошовська, Я. О. Гошовський, Е. Ф. Зеер та ін.).

На студентський вік припадає криза переходу від юності до ранньої дорослості, викликана змінами соціального статусу юнаків і дівчат (початок самостійного життя, створення власної родини), входженням до нової спільноти, розривом ідеалу та реальності, перебудовою світогляду (В. І. Слободчиков, Є. І. Ісаєв).

Роль криз у становленні особистісної зрілості підкреслюється в роботах І. А. Шляпникової, О. Л. Солдатової, А. Г. Портнової, О. С. Штепи. Так І. А. Шляпникова та О. Л. Солдатова вважають, що особистісна зрілість виникає внаслідок нормативної кризи, інтеграції вікових новоутворень у структуру особистості й появи нового ставлення до себе. Можливість деструктивних проявів на шляху становлення особистісної зрілості відмічає у своїй роботі А. Г. Портнова, яка зазначає, що залежно від цілей, свідомо поставлених суб'єктом, особистісна зрілість може виступати як фактором конструктивного проходження нормативної вікової кризи, умовою самореалізації, так і передумовою порушення збалансованих відносин із соціальним оточенням. З точки зору Л. О. Коростильової, для студентів із більш вираженими передумовами самореалізації властиві здатність жити повним життям, позитивне уявлення про людей, здатність до цілісного сприйняття світу, самоповага й самоприйняття, що відповідає високому рівню особистісної зрілості й автентичності.